

ABDULLA ORIPOV SHE'RIYATIDA LIRIK KECHINMA VA BADIY IFODA

*Xo'shboqov Farrux – Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI o'zbek tili va adabiyoti
magistratura ta'lim yo'nalishi 2-kurs magistranti*

She'r shoir qalbidagi orzu-istaklar bilan real hayot voqeligi orasidagi ziddiyat yoxud uyg'unlik ham turli mazmundagi kechinma-hislar, ifodalangan she'rlar tug'ilishiga sabab bo'lishi mumkin. Lirikaning birinchi belgisi kechinmadir. Kechinma esa nafaqat tuyg'u, xayol yoki fikr, o'y, tasavvur va ularning qorishig'i, balki bir vaqtning o'zida ularning hammasidir. Shunday ekan, poetik asarning markazida kechinma turadi. U bizga shoir badiiy tafakkuri qanchalik yuksak va teran mulohazakor ekanligidan darak beradi. She'rning bu kabi maydonga kelishida iste'dod va badiiy mahoratga bog'liqligini ham unutmashimiz kerak. Shoir juda ko'p kechinmalarni, yo'qotishu topishlarni, ayriliq va hijron azobini, muhabbat iztiroblarini boshidan kechirgan bo'lmasin, baribir iste'dod va talant bo'lmasa haqiqiy she'r tug'ilmaydi. Yuragida dardi bor insondan shoir chiqqanida edi, dunyodagi har bir inson o'zicha, o'ziga xos shoir bo'lib yetishardi. XX asr adabiyotida minglab shoirlar o'tdi. Lekin shu bugunimizga kelib ulardan bor yo'g'i o'n, o'n beshtasining nomi abadiylikka muhrlandi. Qolganlari esa asta-sekinlik bilan birin-ketin e'tibordan, nazardan chekkaga chiqib qolmoqda. H.Olimjon, Oybek, Zulfiya, R.Parfi, E.Vohidov, U.Azim, M.Yusuf, Sh.Rahmon kabi betakror iste'dod egalarining ijodi bunga yorqin misoldir. Ushbu shoirlarning she'rlari abadiyatga muhrlandi. Bularning lirik kechinmalari tabiiy va samimiy, o'tkir va shafqatsiz, haqiqatparvar va ma'rifatparvarlik bilan sug'orilganligidadir. Shu o'rinda A.Oripovning she'riyati nima uchun tez fursat ichida ommaviylashib ketdi? Bunga xalqona ohangda yozilganimi yoki boshqa biron bir sababi bormi? Aslida ommaviy she'riyatning mazmuni shu kabi sodda va xalqonalik bilan o'lchanadimi? Yoki tuyg'ulari xuddi tog' bag'ridan sizib chiqayotgan shaloladek ta'sirchanmi? Shu kabi savollarga javob topishga urinar ekanmiz, A.Oripovning bunday natijalarga erishuvida xalqning dilida turgan dardni teran ilg'ab olganligida va Xudo bergan iste'dodi borligida ko'rinadi. Iste'dod tufayli shunday martabalarga, yuksaklikka erishish mumkin. Shoir har qanday mavzuda qoyilmaqom qilib she'r yoza oladi. Muhabbatni tarannum etadimi, Vatanni kuylaydimi, nima haqida yozmasin u qo'shiqqa aylanib, xalq diliga kirib boradi.

She'riyat asrlar davomida mohir san'at sifatida insonning ruhiy dunyosini kashf etishga intilib kelgan. To'g'rirog'i, poetik ifoda madaniyati odamzod orzu-istaklari, maqsad intilishlarini betakror estetik mezonda baholash garovidir. Shunday ekan, hamisha sir-sinoatlarga oshno nazm tabiatini tahlil hamda tadqiq etish kuchli ma'naviy ehtiyojlarni keltirib chiqaraveradi. Ayni paytda, mazkur xususiyat badiiyatiga ta'sir o'tkazadigan ichki va tashqi omillarni ilmiy asosda o'rganish, uni idrok etish hamda anglashga zamin hozirlaydi. Lirik tasvirni shakllantiradigan faktorlardan eng muhimi kechinma tabiati bilan chambarchas bog'liq. Shu o'rinda quyidagi satrlarda ham buni ilg'ab olish mumkin:

Jismimni ko'tarib turibdi tuproq,

Erning ustidaman, yo‘q zarra nolam.
O‘zi chorlar bir kun bag‘riga, biroq
Mensiz qolganingda chidaysan, bolam.

Hay dunyo, o‘zingni bir pulga sotding,
Kalava topding-u uchin yo‘qotding.
Men kabi oxiri g‘aflatda qotding,
Mensiz qolganingda chidaysan, bolam.

Inson ezgulikdan topgay farog‘at,
Nima zarur unga zulm-u qabohat.
Kimdir urishtirib, qilgaydir rohat,
Mensiz qolganingda chidaysan, bolam.

Bu o‘rinda lirik qahramon kayfiyati “chidaysan bolam” birikmasida yanada ohangdorlik kasb etgan. Ushbu “Chidaysan, bolam” she‘ri shoirning o‘z farzandiga emas, balki uni tushunguvchi insonga atalgandek go‘yo. Chunki insonni tushunishdan boshlanadi, aslida she‘rni tushunish. She‘r mohiyatida shunday ajib tahlillar borki, uni to‘laqonli shoirning o‘tlig‘ yuragidan chiqayotgan nolalar deb aytish mumkin. Negaki, bu erda shoir ko‘kka emas, o‘z yuragiga, borlig‘iga nola qilmoqda.

Lirik qahramonning botinini ayovsiz iztirobga solayotgan tuyg‘u uning oshiqligi, muhabbatiga talpingan va unga juda ko‘p ozorlar berganligiga iqrar bo‘lib, unga yolvorayotganligini his etish mumkin. «O‘ttiz yil davomida she‘r haqida o‘yladim, uning ifoda shakllari, vositalari, prinsiplari, ruhi haqidagi fikrlar juda ko‘p marta o‘zgardi: she‘r turmush o‘chog‘idan olingan laxcha cho‘g‘, hayotiy epizodga asoslangan, syujetli bo‘lishi kerak, deb she‘rning bo‘lak turlarini tan olmay ancha yil yurdim; she‘r yalt etgan oniy tuyg‘u, zavq-shavq tug‘yoni, uni faqat muzika janrlari bilan qiyos qilish mumkin, degan ruhda ham ancha vaqt ishladim; she‘r hayot falsafasining essensiyasi, fikr, fikr, fikr! Fikrsiz poeziya yo‘q deb, anchagina biryoqlama ratsionalistik she‘rlar yozdim...», – deb yozadi iste‘dodli shoir Asqad Muxtor. Darhaqiqat, she‘riyat – murakkab jarayon. Shoir ijodini kechinma tabiatiga muvofiq uch guruhga ajratish mumkin.

Dunyo – Yaratganning jilvasigina, xolos. Undagi hech narsa haqiqiy emas, oynadagi aksni ushlab bo‘lmaganidek, bu dunyoda ham aslga etib bo‘lmaydi. Inson tug‘ilish bilan fanoga tegishli bo‘ladi, uning jismi ko‘ra, eshita, nafas ola boshladi. Oynada aks etgan jismsiz borliq ro‘yo ekaniga ruh ko‘zlarini jism qorachiq-lari berkitgani sababdir. Ko‘rinadiki, ko‘rishga kerak bo‘lgan narsa ko‘rmaslikka sabab bo‘ladi. Shoirni Yaratgandan boshqasi yolg‘on ekani junbushga keltiradi, uning ruhi tiyiqsiz bir ishtiyoq bilan isyon ko‘taradiki, bu uni Tangri sariga eltishi mumkin bo‘ladi.

She‘riyat so‘z san‘atining boshqa turlaridan o‘zining nafisligi, his-tuyg‘ularga boyligi, obrazlilik, badiiy bo‘yoqdorligi va ta’sirchanligi bilan ajralib turar ekan, shu sababdan ham inson qalbining tub-tubidan otilib chiqayotgan tug‘yoni, voqelikka bo‘lgan ehtirosli, ba’zida esa murosasiz munosabatining ifodasidir. Lirik qahramonning murakkab, ziddiyatli, turfa xil to‘lg‘onishlarga, his-tuyg‘ularga, ehtiros-larga boy bo‘lgan qalbisiz she‘riyat chinakam badiiyat namunasiga aylanishi

mumkin emas. «Har bir yangi she'r – yangi bir hodisa. Demak, uning o'z tabiati, o'z kechinmasi, o'z obrazlar jilvasi mavjud. Shunday ekan, umuman she'riyatning barcha sehrli nozik qirralarini to'la qamrab olish mumkin emas». Biroq shunga qaramay, badiiyatning shunday umumiy qonuniyatlari borki, ular ma'lum darajada she'riyat olamini tushunishga, idrok qilishga imkon beradi.

Bu adabiy avlod zimmasidagi mahobatli missiya zamirida “mayda gaplarni ko'tarmagay she'r” (A.Oripov) degan aqida, umuminsoniy g'oyalarni, o'zbekning milliy o'zligini anglashdek, xalqni erkinlikka, qolaversa, istiqboldagi istiqloq kunlariga hozirlashdek ulkan fikrlar mujassam edi. Abdulla Oripov fenomeni ana shunday adabiy muhitda tabiiy zarurat, “ehtijoj farzandi” sifatida maydonga keldi.

“Badiiy asar bizning ko'z oldimizga ruh va erkning oliy manfaatlarini namoyon etishi zarur”. Hozirgi o'zbek adabiyotining ulkan namoyandasi Abdulla Oripovning boy ijodiy merosi o'zining teran mazmundorligi, nihoyatda serqirraligi bilan ajralib turadi. Shoir jahon va rus, o'zbek mumtoz va zamonaviy she'riyatining ilg'or tajribalaridan bahramand bo'lgan 60-yillar adabiy avlodi qatorida adabiyotga kirib keldi. Abdulla Oripov ilk izlanishlaridanoq xalq qalbidan o'rin oldi, xalqimiz nazariga tushdi; milliy ruh xususiyatlarini, o'zbek xalqi dilidagi orzu-armonlarni badiiy tasvirlab, inson ruhiyatini jami murakkabliklari bilan ifodalash yo'lidan bordi. Bu esa uning xalqona poetik tafakkurining jozibali hosilasi sanaladi. Shoir asarlarini she'riyat muxlislari, ilmiy-adabiy jamoatchilik mamnuniyat bilan qarshi olishdi. Ilk she'rlari bilan she'riyat osmonida “mitti yulduz” bo'lib porlashining sababi ham shunda. Abdulla Oripov she'rlarida shaxs va jamiyat ruhiyatini, olam va odam g'am-tashvishlarini, orzu-umidlarini, baxt-saodatini kuylaydi. Shu boisdan ham shoir asarlarida ezgulik, adolat, go'zallik singari umuminsoniy qadriyatlar talqini asosiy o'rin tutadi. Shoir o'z iste'dodini millat va Vatan manfaatlar uchun xizmat qilishga qaratadi. Xususan, insonsevarlik, vatanparvarlik g'oyalari o'zaro mushtaraklikda shoir ijodiyotining negizini tashkil etadi. Zero, Abdulla Oripov she'riyati ona xalqi va Vatanga bo'lgan otashin muhabbatning yorqin ko'rinishidir. Ushbu jarayonda xalqona poetik tafakkur, milliylik ruhi badiiy-estetik pafos sifatida bo'y ko'rsatadi. Buning zamirida insonga muhabbat – insonparvarlik tuyg'ulari yotadi. Zero, Abdulla Oripov she'riyatida, barcha buyuk adiblar ijodida bo'lgani kabi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unlashib, yaxlit bir butunlikni tashkil etadi. Millatning kelajagi uning o'tmishi va buguni bilan uyg'un badiiy idrok etiladi. Xalq dardini badiiy talqin etgan asarlar millatning yuksak ma'naviy intellektual madaniyatini o'zida mujassamlashtiradi; milliy va umumbashariy qadriyatlarni e'zozlash, himoya qilish va ulug'lash yo'lida kurashishga ilhomlantiradi. Rus adibi A.Ostrovskiy ta'kidlaganidek, “...xalq yozuvchisi bo'lish uchun xalqni yaxshi bilish kerak. Shu xalq bilan chambarchas bog'langan bo'lishi, uzviy birlashib ketishi kerak. O'z elini o'rganish-bilish badiiy talant uchun eng yaxshi maktabdir. Uni badiiy aks ettirish esa ijodiy faoliyat uchun eng yaxshi maydondir”.

Xalqona poetik tafakkur tamoyillari negizini xalq manfaatlarini, dard-alamini va sururini, o'sha xalq istiqomat qiladigan muqaddas makon – go'zal Vatan ulug'vorligini teran, samimiy, sodda, mazmundor, falsafiy tarzda badiiy mahorat bilan aks ettirish tashkil qiladi. Xalqona poetik tafakkur asoslari badiiy adabiyotning jamiyatda ado etadigan ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy vazifalari bilan chambarchas

bog'liq, albatta. Shu ma'noda chinakam xalq shoiri sifatida Abdulla Oripov "xalqim", "ona xalqim" ta'birlarini qo'llashga, xalqqa shu tarzda murojaat etishga, shoirona tarzda xitob qilib hayqirishga o'zini ma'nan haqli sanaydi. Shoir "Yuzma-yuz" (1964) she'rida avval yulduzlarga murojaat etib, mening xalqimning kimligini bilmaysiz, u juda zahmatkash, halol, elda tinim bo'lishi mumkin, lekin mening xalqim tinim nima ekanini bilmaydi, "Shunday ishparastdir u munisginam", deb yozadi. Shoir "ishparast" degan yangi poetik so'z yasashi bilan birga "munisginam" deya xalqiga mehr-muruvvatini nazokat bilan ifoda etadi. So'ngra shoir davom etadi:

Men uni o'ylayman tun-kechalarda,
Ona xalqim, deymen, mehrim oqar jim.
Ko'zimga ba'zida ko'rinsa janda
Ko'nglim to'lib ketar, ingrayman, xalqim...
Xalqim, moziy o'tdi, tole ko'rmading,
Pishirding o'zingga benasib taom.
Kiygizding birovga, o'zing kiymading,
Yulduzni kashf etib nom olding – avom!.

"Yuzma-yuz" o'z davri, ijtimoiy hayotda bir muddat hukm surgan iliqlik davri jarayonida yozilgan she'r. Unda shoirni xalq bilan yonma-yon, ruhan va vujudan birga tasavvur etamiz. Shoirning mehr-muhabbati, xalqining zabun ahvoli uchun ingrayotgani yaqqol ko'zga tashlanadi. Shoir "istiqlol" (avvalgi variantida "kommuna" she'rlarning yangi, tahririy variantlari alohida mavzu) bahona dilini to'kadi; mustabid tuzum o'zbek xalqini qay holatga solganini ro'y-rost bayon etadi. Og'zidan olov purkab turgan ajdaho komida turib xalq hayotiga oid haqiqatni ayta olish, tabiiyki, birinchi navbatda shoirdan jasoratni, his-tuyg'ularni quyuq obrazlar mohiyatiga mahirona joylashni talab etadi. Yaqin o'tmishda xalqimizning asossiz ravishda naqadar kamsitilgani va tahqirlangani erkka erishgach, istiqloq ne'matidan bahramand bo'lgan davrlarda barchaga ayon bo'ldi. Holbuki, tarix sahnasidagi bu mudhish manzarani Abdulla Oripov o'z vaqtida shoir ko'zi bilan aniq ko'rgan edi. Yuqoridagi she'r xalqona sodda shaklda yozilgani uchun nihoyatda ta'sirchan va samimiydir. Misralar mohiyatiga jam bo'lgan zidlov, tuyg'ularning o'zaro qarshilanishida maydonga kelgan falsafiy mazmun va ohang shoir tafakkur tarzining o'ziga xos sifat darajalarini, milliy ruh quvvatini ko'rsatadi. Zero, bu holat badiiy matnning barcha qatlamlariga hayot bag'ishlovchi badiiy-estetik tafakkur tabiatidan kelib chiqadi. Bu esa, o'z-o'zidan milliy ruh va ong-shuur orqali zohir bo'ladigan milliy ma'naviyatning badiiy asar jismiga nechog'lik singdirib yuborilganiga daxldor hodisa. Milliy ruh deganda ma'lum bir millatga xos ma'naviy-axloqiy madaniyat belgilari: insof, halollik, haqgo'ylik, oriyat, vafo, or-nomus kabi ezgu xislat-fazilatlar ko'zda tutiladi. Bu bir. Ikkinchidan, ezgulik, adolat, go'zallik singari bashariy qadriyatlarni o'rganish va baholashdagi millat va Vatan manfaatlari badiiy tafakkur tabiatiga o'rnatilgan bo'ladi. Demak, badiiy asardagi milliy ruh – ijodkorning xalq bilan aloqasi, xalq ommasining hayoti, kurashi, g'oyalari, hissiyoti va intilishlari, manfaatlari va maqsadlarining adabiyotdagi poetik ifodasidir. O'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan xalqona poetik tafakkur va milliy ma'naviyat tushunchalari o'zaro uzviy yaxlitlikka ega bo'lgan tushunchalardir. "Shaxs va millat ruhiyati ma'naviyat bilan tutash bo'lib, asosiy farqlaridan biri – ruhiyat murakkab

voqelik sifatida o'zida ham rahmoniy, ham shaytoniy xislatlarni, ham fazilat, ham qusurlarni, ham tabiiy, irsiy, ham atrof-muhit ta'siridagi holatlarni aks ettirsa, ma'naviyat shaxsning, millatning insoniy fazilatlarini, uning qalbidagi ilohiy nur in'ikosini namoyon qiladi".Demak, ijodkor talqinida ikki yoqlama ziddiyatli tabiatga ega bo'lgan ruhiyat va ma'naviyat tushunchalari bir vaqtning o'zida bir-birini taqozo qiladi: yana inkor ham etuvchi hodisalar sifatida badiiy ahamiyat kasb etadi. Xalq donishmandligi donoligining she'riy misralar qatiga mahorat bilan singdirilishi ham xalqona poetik tafakkur tamoyillaridan sanaladi. Shoir xalqimiz yaratgan ma'naviy xazinaga, xalq qalbining diltortar ohanglariga shunchaki ergashmaydi; uning mazmun-mohiyatini to'la o'zlashtirib, o'z badiiy tafakkuri mezonlari, o'zi yashayotgan davr muammolari, hamnafas vatandoshlari va millatdoshlari ko'ngli bilan bog'laydi.

Adabiyotlar:

1. Adabiyot nazariyasi. Ikki tomlik. II tom. – T.: Fan, 1979.
2. Meliev S. Lirik fojeliq // O'zbek tili va adabiyoti, 1991.
3. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. To'rt jildlik. 1-jild. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2000.
4. Oripov A. Ishonch ko'priklari. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.
5. Matyakupov, S. (2022). Abdulla Oripov she'riyatida muloqot shakli va ifoda o'ziga xosligi. integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal, 3(2), 70-75.